
Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΝΟΜΙΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ: ΔΥΟ ΜΕΛΕΤΕΣ ΤΟΥ C.B. MACPHERSON

Τα τελευταία χρόνια γίνονται από πολλές πλευρές στη χώρα μας σοβαρές προσπάθειες παρουσίασης σημαντικών εργασιών πάνω στην πολιτική θεωρία. Επισημαίνουμε τη σημασία των προσπαθειών αυτών για την ανάπτυξη του επιστημονικού προβληματισμού, την υποστήριξη των ερευνητικών μελετών και της ακαδημαϊκής διδασκαλίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο εργασίες του C.B. Macpherson, του σημαντικού Καναδού θεωρητικού ο οποίος πέθανε πρόσφατα (1987)¹. Και οι δύο αυτές εργασίες, μαζί με μία τρίτη, συλλογή δοκιμίων, με τον τίτλο *Democratic Theory, Essays in Retrieval*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1973 (που δεν έχει μέχρι σήμερα κυκλοφορήσει σε ελληνική μετάφραση, κι ελπίζουμε ότι σύντομα θα με-

ταφραστεί) περιστρέφονται γύρω από έναν κοινό προβληματισμό, δηλαδή τον τρόπο συγκρότησης του φιλελεύθερου πολιτικού επιχειρήματος, τη σύνδεσή του με τις ιδιοκτησιακές σχέσεις, όπως αυτές διαμορφώνονται στις αστικές κοινωνίες, και γύρω από προβλήματα υπέρβασης της σύνδεσης αυτής, ανάδειξης της κριτικής διάστασης του αξιακού πλαισίου που θεμελίωσε ο κλασικός φιλελευθερισμός και πραγματοποίησης μιας ελευθεριακής κοινωνικής δημοκρατίας.

Το πρόβλημα της σύνδεσης του φιλελεύθερου αξιακού πλαισίου και της αστικής ιδιοκτησίας διατυπώνεται από τον Macpherson ως «θεώρημα του κτητικού ατομικισμού». Εκείνο που χαρακτηρίζει ουσιαδώς το θεώρημα αυτό, όπως αναπτύσσε-

---

1. Πρόκειται για τις ακόλουθες εργασίες του C.B. Macpherson, οι οποίες έχουν εκδοθεί στα ελληνικά: α. *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία. Η Πολιτική Θεωρία του Πρώιμου Φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, (μετ.) Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986 και β. *Η Ιστορική Πορεία της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας*, (μετ.) Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986. Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται η υπεύθυνη μεταφραστική εργασία της κας Κασίμη, η οποία έχει ήδη παρουσιάσει αξιόλογη προσφορά στο χώρο της μετάφρασης κειμένων πολιτικής θεωρίας.

ται στο έργο του C.B. Macpherson, *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία*¹, είναι η ιδέα της εσωτερικής ενότητας της αγγλικής πολιτικής θεωρίας από τον 17ο ως τον 19ο αιώνα. Αναγνωρίζεται ότι το θεώρημα αυτό περιέχει ως θεμελιακή την υπόθεση (υπόθεση συγκροτησιακή της χομπσιανής όσο και τη λοκιανής πολιτικής θεωρίας) ότι το άτομο δεν οφείλει τίποτα στην κοινωνία και κατέχει απολύτως τον εαυτό του και τις ικανότητές του. Η υπόθεση αυτή προϋποθέτει τη διάσπαση του ερμηνευτικού πλαισίου της παραδοσιακής θεωρίας, η οποία αντιλαμβανόταν τον άνθρωπο ως ενταγμένο σε ένα πλαίσιο «οργανικών» ιεραρχικών σχέσεων, με κύρια χαρακτηριστικά την υποχρέωση «αφοσίωσης» και «πίστης», οι οποίες είχαν θεμέλιό τους την αυθαιρεσία και τη δύναμη. Το ερμηνευτικό αυτό πλαίσιο κατανόησης του ανθρώπου παρεπέμπει από την άποψη της ιστορικότητας της παραδοσιακής θεωρίας σ' έναν «τύπο» κοινωνίας όπου η «πολιτική» και η «κοινωνία» δεν έχουν διαφοροποιηθεί μεταξύ τους και ευρίσκονται σε ανάμιξη.

Ο Macpherson αν και κατανοεί το ανωτέρω πρόβλημα της διάσπασης του πλαισίου αυτού, ωστόσο φαίνεται να κατανοεί ατελώς τις ιστορικοθεωρητικές προϋποθέσεις

του «θεωρήματός» του, δεδομένου ότι τις ανάγει αμέσως σε μια έννοια αγοράς, τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της οποίας δεν τα αναγνωρίζει ως χαρακτηριστικά κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας σε περίοδο μετάβασης από την προαστική στην αστική κοινωνία, αλλά ως χαρακτηριστικά ενός «ανεπτυγμένου» μοντέλου κοινωνίας. Ταυτόχρονα, επειδή τα χαρακτηριστικά αυτά δεν είναι δυνατόν να ανιχνευτούν στο εννοιακό πλαίσιο της θεωρίας του πρώιμου φιλελευθερισμού, τουλάχιστον με τη σαφήνεια που τα θέτει ο Macpherson, θεωρείται ότι δεν διατυπώνονται ρητά, αλλά ότι οφείλει η ερμηνεία να τα λάβει υπόψη της ως υπόρητα προκειμένου να καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα. Σε τούτο ακριβώς συνίσταται ο αναχρονισμός της ερμηνείας του Macpherson².

Παρά τα σχηματικά και αναχρονιστικά στοιχεία αυτής της ερμηνείας μπορούν να εντοπιστούν στην εργασία του Macpherson ορισμένα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα θεωρητικά προβλήματα, και μάλιστα αν λάβουμε υπόψη την κατάσταση της κοινωνικής θεωρίας τη δεκαετία του 1960, στα πλαίσια της οποίας προβάλλονταν τα επιχειρήματα αυτά. Πιστεύω ότι το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της ερμηνευτικής προσέγγισης του Macpherson στη θεωρία του πρώιμου φι-

1. Βλ. C.B. Macpherson, *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία. Η Πολιτική Θεωρία του Πρώιμου Φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, (μετ.) Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986.

2. Πρβλ. προς αυτή την κατεύθυνση Μ. Αγγελίδη, «Μία ερμηνεία του πρώιμου φιλελευθερισμού», βιβλιοκριτική, *Διαβάζω*, αρχ. τχ. 155, (19-11-1986), σσ. 67-70.

λελευθερισμού είναι ότι θέτει εκ νέου το πρόβλημα της παραγωγής των αξιών ως κεντρικό πρόβλημα της κοινωνικής θεωρίας. Τούτο μάλιστα συμβαίνει σε μια περίοδο που κάθε συζήτηση περί αξιών θεωρείται ότι δεν αφορά την κοινωνική θεωρία, αλλά ότι είναι ζήτημα απόφασης του κοινωνικού επιστήμονα και όπου δεν αμφισβητείται μόνο η αντίληψη ότι οι αξίες είναι συγκροτησιακές του αντικειμένου της κοινωνικής θεωρίας, αλλά και η ίδια η «νομιμότητα» τους να τίθενται ως πρόβλημα.

Τα ανωτέρω προβλήματα επιχειρεί να αποσαφηνίσει ο Macpherson με αναφορά στο ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην ιδέα του «φυσικού ανθρώπου» και στη λογική παραγωγή της «πολιτικής υποχρέωσης». Σε αναφορά ακριβώς με τη σύνδεση αυτή τίθεται και το ζήτημα της «λογικής συνοχής» της χομπσιανής θεωρίας. Ειδικότερα, ο Macpherson σχολιάζει τις προγενέστερες ερμηνείες της χομπσιανής θεωρίας και αναφέρεται σε εκείνες που έθεσαν ως βάση τους το χωρισμό της ανθρωπολογίας από τη θεωρία του για την παραγωγή της πολιτικής υποχρέωσης (A.E. Taylor, H. Warrender, σελ. 27 επ.). Στη βάση των ερμηνειών αυτών υπάρχει η ιδέα ότι δεν υφίσταται στη χομπσιανή θεωρία καμιά αναγκαία λογική σύνδεση ανάμεσα στο επίπεδο που κατασκευάζεται η «φύση του ανθρώπου» και στο επίπεδο που παράγεται η «πολιτική υποχρέωση». Θα ήταν δυ-

νατό στο σημείο αυτό να παρατηρηθεί ως προς τις ερμηνείες αυτές ότι ακόμη και ο χωρισμός αυτός στην ανάπτυξη του εννοιακού πλαισίου της χομπσιανής θεωρίας μας υποχρεώνει να σκεφτούμε τους λόγους για τους οποίους κατέστη αναγκαίος. Αντ' αυτού, εκείνο που χαρακτηρίζει τις ερμηνείες αυτές είναι το επιχείρημα, που εν μέρει φαίνεται ν' αποδέχεται και ο Macpherson, ότι η θεωρία του Hobbes για το φυσικό άνθρωπο δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή ούτε από την άποψη μιας θεωρίας της ηθικότητας, ούτε και από την άποψη της εμπειρικής στήριξης της θεωρίας του για τον άνθρωπο. Ο ανωτέρω χωρισμός των επιπέδων της θεωρητικής κατασκευής, στον οποίο προβαίνουν οι ερμηνείες της χομπσιανής θεωρίας δίνει και το μέτρο της σύγχυσης ανάμεσα στο λογικοερμηνευτικό επίπεδο της φύσης του ανθρώπου και στο ηθικοπολιτικό επίπεδο παραγωγής της πολιτικής υποχρέωσης. Το πρώτο επίπεδο προϋποθέτει τη σύσταση και ανάπτυξη των αντικειμένων των νέων φυσικοεμπειρικών επιστημών από τις οποίες ο Hobbes δανείζεται τα μοτίβα του, ενώ το δεύτερο επίπεδο μας παρέχει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε τον ιδιαίτερο τύπο παραγωγής της πολιτικής υποχρέωσης από τη σκοπιά της ιστορικότητάς του. Ο χωρισμός των επιπέδων αυτών στον οποίο προβαίνουν οι ανωτέρω ερμηνείες, παρουσιάζεται ως αναγκαία εξαιτίας της θεωρίας του Hobbes για τη φύση του ανθρώπου.

Η απόρριψη της θεωρίας του Hobbes για τη φύση του ανθρώπου θεωρείται από τις ερμηνείες στις οποίες αναφέρεται ο Macpherson αναγκαία προκειμένου να επανεισαχθεί η ηθική διάσταση στη χομπσιανή κατασκευή και σε σχέση με αυτή να κατανοηθεί η παραγωγή της πολιτικής υποχρέωσης. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι στη χομπσιανή θεωρία το «δεσμευτικό» (πολιτική υποχρέωση) παράγεται από το «περιγραφικό» (φύση του ανθρώπου-φυσική κατάσταση), το οποίο κατασκευάζεται στα πλαίσια μιας θεωρίας της «αρνητικής ηθικότητας» (*homo homini lupus est*).

Απέναντι στη σύγχυση αυτή, ο Macpherson προβάλλει ως κατάλληλο ερμηνευτικό σχήμα την αναγωγή των «οικουμενικών αξιώσεων του Hobbes σε ιστορική κλίμακα» προκειμένου να μη χρειαστεί «να χωρίσουμε τη θεωρία του για την ανθρώπινη φύση από την πολιτική του θεωρία για να περισώσουμε αυτή την τελευταία» (σελ. 30). Ταυτόχρονα, το αίτημα αυτό του Macpherson για την έρευνα της ιστορικότητας του χομπσιανού θεωρητικού πλαισίου περιέχει σημαντικές κριτικές αιχμές για την κατάσταση της κοινωνικής επιστήμης, η οποία «τα τελευταία χρόνια», εξαιτίας «ενός και πιο αυστηρού καταμερισμού της εργασίας μεταξύ των φιλοσόφων και πολιτικών θεωρητικών, ιδιαίτερα από τότε που οι φιλόσοφοι στράφηκαν στην ανάλυση της γλώσσας», έφτασε στο σημείο να θεωρεί ότι «οι

ιστορικές θεωρήσεις δεν έχουν σχέση με την πιστοποίηση του τι εννοούσε ο Hobbes» (σελ. 32).

Από την άποψη αυτή, η χομπσιανή θεωρία για τη φύση του ανθρώπου προσεγγίζεται ως ένα πλαίσιο που επιτρέπει στον Hobbes να κατασκευάσει τη «φύση του ανθρώπου» ως πλέγμα «δυνάμεων» στο οποίο εγγράφονται σαφώς προσδιορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά, και θεματοποιείται ως «αφαίρεση από την κοινωνία» (σελ. 35 επ.). Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά αυτά διάζονται προς την κατεύθυνση αντιστοιχίας τους προς ένα μοντέλο «κτητικής κοινωνίας της αγοράς» (σελ. 80 επ.), το οποίο θεωρείται ότι είναι ήδη συγκροτημένο στην κοινωνία του 17ου αιώνα. Θεωρείται στη συνέχεια, με εντελώς μηχανικιστικό τρόπο, ότι από το μοντέλο αυτό παράγεται ένα «αναγκαστικό νομικό πλαίσιο» το οποίο είναι συμβατό με τις μερκαντιλιστικές πολιτικές της περιόδου και εκφράζεται, στο επίπεδο συγκρότησης του πολιτικού συστήματος, στον «αυτοδιαιωριζόμενο κυρίαρχο». Η ιδέα ωστόσο του «αυτοδιαιωριζόμενου κυρίαρχου» δεν φαίνεται να είναι συμβατή με την κατασκευή της χομπσιανής «φυσικής κατάστασης», δεδομένου ότι η δεύτερη αντιστοιχεί σε μια κοινωνία «εντελώς κατακερματισμένη». Στο σημείο αυτό, η ερμηνεία του Macpherson βρίσκεται σε απορία, με αποτέλεσμα να υποβάλλεται σε κριτική ο Hobbes ότι «δεν είδε [...] τη δυνατότητα της ταξικής συνοχής

που αντιπαρατίθεται στις διασπαστικές δυνάμεις μιας κοινωνίας της αγοράς» και ως εκ τούτου κατέληξε στο εσφαλμένο συμπέρασμα «ότι η εξουσία πρέπει, και θα μπορούσε, να ανατεθεί σ' ένα αυτοδιδαιωνιζόμενο άτομο ή σώμα» (σελ. 131, 138). Σε αυτό ακριβώς συνίσταται και ο ιστορικός αναχρονισμός της ερμηνείας του Macpherson, δεδομένου ότι παραβλέπεται το «ιστορικό παράδειγμα» κυριαρχίας που βρίσκεται πίσω από την κατασκευή της «ανθρώπινης φύσης» ως σύμφυτα συγκρουσιακής. Η κατασκευή αυτή παραπέμπει σε ένα τύπο κοινωνικών σχέσεων όπου η «πολιτική» είναι ακόμη αδιαφοροποίητη από την κοινωνία και βρίσκεται σε ανάμιξη με αυτήν.

Στη λοκιανή θεωρία της πολιτικής, ο ανωτέρω αναχρονισμός παίρνει τη μορφή αναζήτησης των «ταξικών διαιρέσεων» οι οποίες θεωρείται ότι έχουν «προβληθεί αναδρομικά στη φυσική κοινωνία» κατά τρόπο ώστε ν' αποκλείεται από την αγγλική πολιτική σημαντικό μέρος του πληθυσμού (σελ. 357, 347). Ο Macpherson θεωρεί ότι η «αναδρομική» αυτή προβολή επιτυγχάνεται στο V Κεφάλαιο της *II Πραγματείας* που αναφέρεται στην *Ιδιοκτησία*. Με τον τρόπο αυτό, όμως, παραβλέπεται η θεμελιώδης σημασία που αποδίδει ο Locke στην έννοια της *εργασίας*, στην οποία θεμελιώνεται η ιδιοκτησία ως χωρισμός στο εσωτερικό της κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας. Προς την κατεύθυνση αυτή

πρέπει να ερμηνευτεί η θέση και η άρση των δύο περιορισμών της λοκιανής θεωρίας της ιδιοκτησίας (περιορισμός ως προς την επάρκεια και περιορισμός ως προς τη φθορά των ιδιοποιούμενων προϊόντων), οι οποίοι επέχουν τη θέση ελάχιστων όρων ως προς την αναπαραγωγή όλης της κοινωνίας. Έτσι, δεν κατανοείται ότι εκείνο που υπάγεται αναδρομικά στη «φυσική κοινωνία» είναι ακριβώς η ιδιοκτησία, προκειμένου να συνδεθεί με το ισχυρό φυσικοδικαϊκό πλαίσιο της *ελευθερίας* και της *ισότητας* όπως αυτό κατασκευάζεται στο επίπεδο που θεματοποιείται η «φυσική κατάσταση», στο II Κεφάλαιο της *II Πραγματείας*. Η αναδρομική αυτή υπαγωγή δεν έχει την έννοια που της αποδίδει ο Macpherson, ότι δηλαδή πρόκειται για μια απόπειρα συγκάλυψης της ταξικής διαίρεσης και ανισότητας της αγγλικής κοινωνίας του 17ου αιώνα: απεναντίας, αποσκοπεί στη σύνδεση της οικονομικής δραστηριότητας των ατόμων με το πλαίσιο παραγωγής των γενικών νομικών ρυθμίσεων, και με τον τρόπο αυτό τίθεται το ζήτημα των γενικών νομικοπολιτικών όρων υπό τους οποίους είναι δυνατόν να συμμετέχουν τα άτομα στις διαδικασίες παραγωγής της νομικής ρύθμισης. Πρόκειται ακριβώς για τη σύνδεση του εκλογικού δικαιώματος με τη φορολογία.

Η ερμηνεία του Macpherson παραβλέπει τη σύνδεση αυτή, με αποτέλεσμα η λοκιανή θεωρία της πολιτικής να εκλαμβάνεται ως ιδεολογία

συγκάλυψης άνισων κοινωνικών σχέσεων και ως εκ τούτου να μην γίνεται κατανοητή η κριτική διάστασή της ως προς την παραδοσιακή αντίληψη της πολιτικής, η οποία αντιλαμβάνεται το ζήτημα της θέσης γενικών νομικοπολιτικών όρων συγκρότησης του κοινωνικού πράττειν ως καταστροφή κάθε πολιτικής. Έτσι, ο Macpherson, αναφερόμενος στο κείμενο του Locke για την *Ορθολογικότητα του Χριστιανισμού*, θεωρεί ότι ο Locke αντιλαμβάνεται «τους άνεργους φτωχούς ως εκούσια διεφθαρμένους, ενώ τους εργαζόμενους φτωχούς ως άνικανους για μια πλήρως έλλογη ζωή λόγω της μειονεκτικής κοινωνικής θέσης τους» (σελ. 302). Ωστόσο, εκείνο που τίθεται σε σχέση με τα «επίπεδα της ορθολογικότητας» ως όρος συμμετοχής στην πολιτική είναι, ακριδώς, το ζήτημα της *εκπαίδευσης* που χαρακτηρίζει την αγγλική πολιτική θεωρία ως τα τέλη του 19ου αιώνα, και αναδεικνύεται με ιδιαίτερη έμφαση στη θεωρία του ωφελιμισμού. Πέραν αυτού, η συζήτηση περί φτωχών στη λοκιανή θεωρία μας επιτρέπει να αντιμετωπίσουμε ορισμένα ζητήματα από την κοινωνία του 17ου αιώνα, στην ευρύτερη θεματική μετατροπής της δεσμευμένης εργασίας σε αδέσμευτη ως στοιχείου που χαρακτηρίζει ουσιωδώς τις κοινωνικές σχέσεις την περίοδο της μετάβασης προς την αστική κοινωνία, πράγμα

που υποβάλλει σε δοκιμασία το θεώρημα του κτητικού ατομικισμού.

Στρέφομαι τώρα στη δεύτερη μελέτη του Macpherson που παρουσιάζεται στη γλώσσα μας και αναφέρεται σε προβλήματα ιστορίας και θεωρίας της φιλελεύθερης δημοκρατίας¹. Στη μελέτη αυτή, ο συγγραφέας θέτει στο κέντρο του ενδιαφέροντός του την προβληματική ανάπτυξης ενός μοντέλου δημοκρατίας για τη συγκροτημένη αστική κοινωνία και τη σύνδεση της προβληματικής της δημοκρατίας με την καπιταλιστική αγορά. Για την ανάπτυξη μιας τέτοιας θεωρίας επικεντρώνει την προσοχή του στη θεωρία του ωφελιμισμού και σε θεωρίες τύπου «Νέας Πολιτικής Οικονομίας», οι οποίες αμφισβητούν τις αξιολογικές βάσεις των ωφελιμιστικών θεωριών. Για την ανάπτυξη μιας θεωρίας της δημοκρατίας αποκλείονται με τον τρόπο αυτό κλασικές θεωρητικές θεμελιώσεις τύπου Locke κλπ., με το επιχείρημα ότι δεν ήταν δημοκρατικές (σελ. 23). Προφανώς, η έννοια του δημοκρατικού εδώ είναι ασαφής δεδομένου ότι φαίνεται να περιλαμβάνει μια ιδέα πλήρους, ίσης και διευρυμένης λαϊκής συμμετοχής στη διακυβέρνηση, η οποία ως αίτημα ετέθη από την ωφελιμιστική θεωρία μόνο κατά τον 20ο αιώνα. Εδώ ο αναχρονισμός στη θεωρία του Macpherson συνδέεται με παραγνώριση της σχέσης της διαδικαστικής διά-

1. Βλ. C.B. Macpherson, *Η Ιστορική Πορεία της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας*, (μετ.) Ε. Κασίμη, Γνώση, Αθήνα 1986.

στασης της δημοκρατίας προς τις αξιολογικές θεμελιώσεις της τόσο στην αγγλοσαξωνική όσο και στην ηπειρωτική ευρωπαϊκή παράδοση. Έτσι, ο προβληματισμός του Rousseau για τη δημοκρατία στηρίζεται στη διάκριση δημοκρατίας και πολιτείας (Republique), όπου ο τελευταίος όρος υποδηλώνει τα αξιακά όρια μέσα στα οποία θα πρέπει να εκδηλώνεται το συμμετοχικό πολιτικό πράττειν προκειμένου να αντιστοιχεί στη γενική βούληση. Ο Macpherson συγκεντρώνοντας την προσοχή του σε προβλήματα δημοκρατίας μικροϊδιοκτητών για να χαρακτηρίσει τη συμβολή «προδρομών» της δημοκρατικής θεωρίας τύπου Rousseau και Jefferson, παραγνωρίζει τη σημασία της προβληματικής ελέγχου και ισορροπιών (checks and balances) ως πυρηνικής προβληματικής της κλασικής θεωρίας της δημοκρατίας. Χαρακτηριστικά η συμβολή του Hamilton δεν εκτιμάται. Στο σημείο αυτό επισημαίνω ότι παρά τη διόγκωση της σημασίας των ωφελμιστικών μοντέλων από τον Macpherson και την παραγνώριση κάποιων άλλων, τα χρέη στη μαρξική θεωρία είναι εμφανή, ιδιαίτερα η σύνδεση της προβληματικής της ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας με το πρόβλημα της δημοκρατίας.

Στο τυπολογικό μοντέλο που προτείνει ο Macpherson γίνεται διάκριση μεταξύ δύο μοντέλων εμπνευσμένων από τον ωφελμισμό. Το ένα αναφέρεται στους παλιότερους ωφελμιστές (Jeremy Bentham και James

Mill) και χαρακτηρίζεται ως *μοντέλο προστατευτικής δημοκρατίας* (εννοείται ότι προστατεύεται ο πολίτης απέναντι στην αυθαιρεσία της εξουσίας). Δεν γίνεται αρκετά σαφής ο τρόπος με τον οποίο κατά το συγγραφέα προστατεύεται ο πολίτης, δεδομένου ότι όλη η έμφαση δίνεται στην προβληματική αποκλεισμού ομάδων από το εκλογικό δικαίωμα (κυρίως γυναικών, μη κατόχων ιδιοκτησίας και εισοδήματος, κλπ.). Οπότε τίθεται κατά τον Macpherson το πρόβλημα κατά πόσο ήταν ο James Mill «ολόψυχα δημοκράτης» (σελ. 63). Εδώ ο Macpherson αναπτύσσει την ωφελμιστική αρχή κατά Bentham (η μέγιστη δυνατή ευδαιμονία για το μέγιστο δυνατό αριθμό ανθρώπων) η οποία χαρακτηρίζεται ως θεμελιακά εξισωτική και υπογραμμίζει ότι στο έργο του Bentham η αρχή αυτή συμπληρώνεται με ορισμένα *αιτήματα* αναφερόμενα στην πραγματικότητα (factual postulates, μου φαίνεται ατυχής η απόδοσή του από την κυρία Κασίμη με «εμπράγματα αξιώματα»). Το δεύτερο αυτό στοιχείο σχετικοποιεί τη γενική εξισωτική αρχή νομιμοποιώντας την ατομική ιδιοκτησία. Στην αλληλοδιαπλοκή σκοπών της νομοθεσίας φαίνεται ότι η αρχή της ασφάλειας έλκει τις άλλες αρχές και ιδίως την αρχή της ισότητας (σελ. 51 επ.).

Το δεύτερο μοντέλο που προτείνεται στη βάση του ωφελμισμού, στηρίζεται στις επεξεργασίες του John Stuart Mill για την *Αντιπροσωπευτι-*

κή Διακυβέρνηση. Προφανώς ο συγγραφέας στο μοντέλο αυτό επιδιώκει να συγκεντρώσει τα ποιοτικά και αξιολογικά γνωρίσματα της ωφελμιστικής θεωρίας (τα οποία, ωστόσο, υπήρχαν σε προδρομική μορφή και στους παλαιότερους ωφελμιστές). Το μοντέλο αυτό χαρακτηρίζεται *μοντέλο αναπτυξιακής δημοκρατίας*, πράγμα που μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση για την ακριβή σημασία του όρου. Δεν υπονοείται κανενός τύπου κοινωνικοοικονομική διαδικασία ανάπτυξης, αλλά μάλλον διαδικασία ανάπτυξης ανθρώπινων δυνάμεων, γνωστικών, ηθικών κλπ. (που με τη σειρά τους μέσα από τη διαδικασία της συνεργασίας μπορούν να οδηγήσουν σε κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη). Ο Macpherson υπογραμμίζει την ιδιαίτερη σημασία του αξιολογικού αυτού στοιχείου στην κατασκευή του J. S. Mill. Δείχνει ότι η αξιολογική προβληματική αναπτύσσεται παράλληλα με τη συνειδητοποίηση των αλλαγών στις σχέσεις των κοινωνικών τάξεων, με την ανάπτυξη της βιομηχανίας κατά τον 19ο αιώνα, με την οργάνωση της εργατικής τάξης και τη διατύπωση προβλημάτων διεύρυνσης της πολιτικής συμμετοχής (κοινωνικό ζήτημα-χαρτιστές). Ιδιαίτερα, ο συγγραφέας αναφέρεται στη θεμελίωση της ιδιοκτησίας, στις *Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας* του J. S. Mill, στην οποία τονίζονται στοιχεία αναγωγής της ιδιοκτησίας σε ίδια εργασία, ιδιοποίηση βάσει συναίνεσης κλπ. Και καταδεικνύει την αντίθεση ενός

τέτοιου τύπου θεμελίωσης προς την κοινωνική ανισότητα, την ανισοκατανομή της ιδιοκτησίας και την εξαθλίωση της εργατικής τάξης στις πραγματικές ιστορικές κοινωνίες της εποχής του. Και στο μέρος αυτό ο Macpherson στρέφει την προσοχή του στις πολιτικές προτάσεις του J. S. Mill, ιδιαίτερα στην προβληματική γενίκευσης του εκλογικού δικαιώματος, αποκλεισμού απ' αυτό και πολλαπλής ψήφου. Υπογραμμίζει επίσης τις οικονομικές μεταρρυθμιστικές προτάσεις του J. S. Mill που αναφέρονται στη βελτίωση της σχέσης μεταξύ των τάξεων, ανάπτυξης συνεταιρισμών παραγωγών κλπ.

Ιδιαίτερη σημασία για την προβληματική των συνεπειών της ωφελμιστικής θεωρίας, και για την περίοδο μετά τον J. S. Mill, αποδίδεται από τον Macpherson στο ερώτημα για τους λόγους που η γενίκευση του εκλογικού δικαιώματος δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση το αστικό σύστημα διακυβέρνησης. Η απάντηση που δίνει ο Macpherson είναι απλή (ίσως κάπως απλουστευτική): αποδίδει δηλαδή το δαμασμό του κινδύνου εργατικής-ταξικής πλειοψηφικής διακυβέρνησης στο ίδιο το κομματικό σύστημα, το οποίο κατατείνει σε «συσκότιση των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των τάξεων, και μ' αυτό τον τρόπο, [σε] διαμεσολάβηση μεταξύ συγκρουομένων ταξικών συμφερόντων» (σελ. 100). Στα πλαίσια αυτά ο Macpherson υπογραμμίζει το φαινόμενο της αυτονόμησης και επιβολής της εκτελεστικής

εξουσίας απέναντι στη νομοθετική, τη διαμόρφωση περιθωρίων για ελιγμούς και συμβιβασμούς στο σύγχρονο πολιτικό σύστημα, που εγγυώνται τη λειτουργικότητά του εν όψει της διαρκούς ανασύνθεσης των συσχετισμών συμφερόντων σε κοινωνίες ανισότητας.

Η ανάλυση αυτή του Macpherson έλκεται από τη σύγχρονη φορμαλιστική θεωρία, την οποία στο επόμενο μέρος του έργου υποβάλλει σε κριτική, δεδομένου ότι μεταθέτει την προβληματική εξήγηση των μορφών πολιτικής έκφρασης των ταξικών ανταγωνισμών στον τρόπο λειτουργίας του *πολιτικού συστήματος* (ιδιαίτερα σε μια θεωρία συσκότισης των ταξικών αντιθέσεων απ' αυτό). Απουσιάζει, εδώ, η σύνδεση με την ιστορική προβληματική της ανάπτυξης της εκτελεστικής εξουσίας απέναντι στη νομοθετική, σε σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, κατ' ακολουθία της συγκέντρωσης του κεφαλαίου. Μια προβληματική γνωστή ήδη από τις εργασίες των F. Neumann και O. Kirchheimer και άλλων κατά το μεσοπόλεμο. Αλλά απουσιάζουν και οι αναφορές στον Tocqueville και στις θέσεις του για το ρόλο των κομμάτων στη δημοκρατία (είναι χαρακτηριστικές οι παραπομπές του ίδιου του J. S. Mill στον Tocqueville στη *Δημοκρατική Διακυβέρνηση*).

Στα επόμενα ο Macpherson ασχολείται με τις συνέπειες του μοντέλου αναπτυξιακής δημοκρατίας κατά τον 20ο αιώνα (ιδιαίτερο ενδιαφέρον έ-
180 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

χει εδώ η σύνδεση αυτού του μοντέλου δημοκρατίας με τον πραγματισμό του Dewey), και εν συνεχεία εξετάζει προβλήματα σύγχρονης θεωρίας της δημοκρατίας σ' ένα μοντέλο το οποίο αποκαλεί *δημοκρατία της ισορροπίας*. Η ανάλυση έχει ως αφετηρία της την ανακατασκευή από τον Schumpeter της κλασικής θεωρίας της δημοκρατίας και την κριτική σ' αυτήν από τη σκοπιά ενός μοντέλου οικονομικών μηχανισμών ανταγωνιστικής αγοράς. Ορισμένες από τις επιμέρους συνέπειες μιας τέτοιας αντίληψης «Νέας Πολιτικής Οικονομίας» έχει αναπτύξει ήδη ο Macpherson στο έργο του *Democratic Theory*. Στη μελέτη του για την «Ιστορική Πορεία της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας» αρκείται σε ορισμένους γενικούς χαρακτηρισμούς του τύπου αυτού θεωρίας, που ως τύπος παρουσιάζει παρόλα αυτά, ιδιαίτερο μεθοδολογικό ενδιαφέρον. Τονίζονται ιδιαίτερα τα εξής στοιχεία: α) ο εξατομικευτικός πλουραλιστικός χαρακτήρας του μοντέλου, β) ο αποχωρισμός των αξιολογικών στοιχείων που συνόδευσαν τις ωφελμιστικές κατασκευές, γ) το στοιχείο του ανταγωνισμού των πολιτικών ελίτ, δ) η ικανότητα του μοντέλου να επιτρέπει την έκφραση διαφορετικών συμφερόντων και να ενισχύει το συμβιβασμό (πρόκειται για θέση του Dahl που δεν περιέχεται στον Schumpeter).

Σύμφωνα με την αξιολόγηση του Macpherson, το μοντέλο αυτό είναι «ουσιαστικά ακριβές» (σελ. 123 και

σελ. 133) και περιγράφει πιστά τον τρόπο λειτουργίας του σύγχρονου πολιτικού συστήματος. Η κριτική του Macpherson επικεντρώνεται στο ότι το μοντέλο γενικεύει ανεπίτρεπτα τα ιστορικά δεδομένα της καπιταλιστικής κοινωνίας της αγοράς και ταυτίζει λανθασμένα τη λειτουργία της αγοράς με τη δημοκρατία, παραγνωρίζοντας τις πολιτικές ανισότητες των συμμετεχόντων στην πολιτική αγορά που επηρεάζουν αποφασιστικά το αποτέλεσμα της πολιτικής διαδικασίας. Ακόμα η κριτική τονίζει τον ολιγοπωλιακό χαρακτήρα της πολιτικής αγοράς (η οποία στο μοντέλο εμφανίζεται ως ανταγωνιστική). Προφανώς, και εδώ η ανάλυση του Macpherson έλκεται από το υπό κρίση μοντέλο, προσχωρώντας σε μεγάλο βαθμό στο μεθοδολογικό ατομισμό που το χαρακτηρίζει. Έτσι θεωρείται ακριβής η περιγραφή που έχει ως αφετηρία τις εξατομικευτικές σκοποθεσίες και δεν τίθενται ζητήματα συγκρότησης των εξατομικευτικών στάσεων σε αστικές κοινωνίες με αναφορά στον ιστορικό καταμερισμό της εργασίας στις κοινωνίες αυτές. Η σχετική προβληματική των κοινωνικών αναγκών, ως ορίων του πολιτικού πράττειν, η οποία έστω και με αλλοιωμένη μορφή τίθεται και από τον ίδιο τον Dahl, δεν λαμβάνεται υπόψη από τον Macpherson ως πρόβλημα συνεκτικής περιγραφής του πολιτικού συστήματος. Άρα εδώ η ανάλυση του Macpherson πολύ λίγο απέχει από την κατανόηση της πολιτικής

διαδικασίας από τον Max Weber, η οποία στηρίζεται στις γνωστές δεμπεριανές απόψεις περί ανορθολογισμού των μαζών και χαρισματικής ηγεσίας.

Ο Macpherson κλείνει την εργασία του αυτή με τη σύντομη παρουσίαση ενός μοντέλου *δημοκρατίας της συμμετοχής*, στο οποίο προφανώς συμπυκνώνονται και οι κανονιστικές ιδέες που διέπουν την ίδια του την πολιτικοθεωρητική ανάλυση. Το μοντέλο αυτό στηρίζεται στο ιδεώδες της ουσιαστικής πολιτικής συμμετοχής, η οποία αντιμετωπίζει περίπλοκα προβλήματα εναρμόνισης αντιφατικών κοινωνικών αιτημάτων, που δεν είναι δυνατόν να λυθούν με τεχνοκρατικό τρόπο, αλλά προϋποθέτουν μια γνήσια πολιτική διαδικασία. Με τη σειρά της, η διαδικασία αυτή προϋποθέτει αλλαγές στην πολιτική συνείδηση (ξεπέραςμα της «αδιαφορίας») καθώς και μείωση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων (που με τη σειρά της δεν είναι δυνατή χωρίς έντονη δημοκρατική δράση (σελ. 146). Ενδείξεις διεξόδου από το φαύλο αυτό κύκλο, κατά τον Macpherson, εντοπίζονται σε σύγχρονα κινήματα για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής, στη συνειδητοποίηση της ανάγκης οργάνωσης σε τοπικό επίπεδο και στο χώρο εργασίας, για την ουσιαστική συμμετοχή σε αποφάσεις που αφορούν την εκπαίδευση, υγεία, εργασία, περιβάλλον κλπ., καθώς και σε στάσεις που θεωρεί ότι διαμορφώνονται και οι οποίες θέτουν υπό αμφισβήτηση

την ικανότητα του καπιταλισμού να αντιμετωπίζει τα προβλήματα που ο ίδιος αναγκαστικά αναπαράγει. Η πολιτική ένταξη των κριτικών αυτών στοιχείων σε μοντέλο συμμετοχικής δημοκρατίας θεωρείται ότι μπορεί να λάβει χώρα σε «πυραμιδοειδές σύστημα με άμεση δημοκρατία στη βάση και αντιπροσωπευτική δημοκρατία σε κάθε επίπεδο πάνω απ' αυτήν» (σελ. 157). Το μοντέλο αυτό θα πρέπει να συνδεθεί με τη λειτουργία ενός κομματικού συστήματος το οποίο εξ ορισμού δεν θα έχει συσκοτιστικό χαρακτήρα, αλλά θα μπορεί να εκφράζει, να διαμεσολαβεί και να εναρμονίζει πραγματικά συμφέροντα. Εμπόδιο στην ανάπτυξη ενός τέτοιου πολιτικού συστήματος εντοπίζει ο Macpherson στην ίδια τη λειτουργία του σύγχρονου καπιταλισμού, καθώς και στις πολιτικές παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων για την αύξηση του χώρου επιρροής τους κλπ. Είναι σαφής ο αφηρημένος χαρακτήρας ενός τέτοιου μοντέλου, στο οποίο τίθενται επιθυμητές κανονιστικές αρχές και εν συνεχεία παρατίθεται κατάλογος παραγόντων που παρεμποδίζουν την πραγματοποίησή τους. Αισθητή είναι επίσης η έλλειψη αναφοράς σε συγκεκριμένα μοντέλα οικονομικής δημοκρατίας από το μεσοπόλεμο (Πρβλ. Naphtali).

Εκτιμώντας συνολικά και τις δύο αυτές εργασίες του Macpherson μπορούμε να πούμε ότι είναι ενδεικτικές των δυσχερειών που αντιμετωπίζει σήμερα μια κανονιστικά προσανατολισμένη θεωρία, τόσο για τη δικαιολόγηση του επιλεγμένου κανονιστικού πλαισίου όσο και για τη διαμόρφωση της μεθοδολογίας και της τυπολογίας που είναι αναγκαίες για την περιεχομενική ανάλυση. Ο Macpherson έδωσε ορισμένα τολμηρά δείγματα εργασίας και προς τις δύο κατευθύνσεις, και μάλιστα ευρισκόμενος σ' ένα αντίπαλο περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από ακαδημαϊκό φορμαλισμό και επιστημονιστικό θετικισμό. Παρά τις παρατηρήσεις που μπορούν να διατυπωθούν σε επιμέρους κατευθύνσεις και επεξεργασίες του, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ο κριτικός χαρακτήρας που διέπει το όλο έργο του και η συμβολή του στην ανάδειξη των προβλημάτων που αναφέρονται στη σχέση συστήματος ιδιοκτησίας, εξουσίας και πολιτικής ελευθερίας ως κεντρικών προβλημάτων της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης.

ΝΙΚΟΣ ΚΙΝΤΗΣ